

Διαχείριση και Ανάδειξη
Χώρων και Μνημείων

Διαχείριση και Ανάδειξη Χώρων και Μνημείων

Management and Presentation of Sites & Monuments

DIADRASIS SYNERGIES
open space for intellectual interaction

Έργα προστασίας και ανάδειξης αρχαιολογικών χώρων: Το παράδειγμα της Περιφερειακής Ενότητας Πρέβεζας

Projects for the protection and enhancement of archeological sites: the example of the Regional Unit of Preveza

Ανθή Αγγέλη

ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΗ, ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

aaggeli@culture.gr

Περίληψη

Στην περιοχή της Περιφερειακής Ενότητας Πρέβεζας βρίσκονται σημαντικοί αρχαιολογικοί χώροι και μνημεία, που προσελκύουν κάθε χρόνο χιλιάδες επισκέπτες. Την τελευταία δεκαετία, με χρηματοδότηση κατά κύριο λόγο από κοινοτικούς πόρους και συγκεκριμένα το ΕΣΠΑ (Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς) 2007-2013, υλοποιήθηκαν έργα ανάδειξης των χώρων, συνολικού προϋπολογισμού αρκετών εκατομμυρίων ευρώ. Έτσι, πραγματοποιήθηκαν εργασίες από την πρώην ΛΓ' ΕΠΚΑ και νυν Εφορεία Αρχαιοτήτων Πρέβεζας στον αρχαιολογικό χώρο του Νεκρομαντείου και της Εφύρας, στην Κασσώπη και στο Ρωμαϊκό Υδραγωγείο της Νικόπολης, και από την Επιστημονική Επιτροπή Νικόπολης σε πολλά μνημεία του αρχαιολογικού χώρου της Νικόπολης. Στο κείμενο θα παρουσιαστούν οι μέθοδοι και τα εργαλεία που επιλέχθηκαν κάθε φορά για τη συντήρηση και αναστήλωση των μνημείων και οι επιλογές που έγιναν για την ολοκληρωμένη προστασία και την καλύτερη διαχείριση και λειτουργία των αρχαιολογικών χώρων. Ακόμη, θα συζητηθεί το θέμα της αύξησης της επισκεψιμότητας των χώρων μετά το πέρας των εργασιών ανάδειξης και της σύνδεσής τους με την τοπική κοινωνία, αλλά θα τεθούν και προβληματισμοί σχετικά με το θέμα της συντήρησης των έργων που έχουν γίνει, ειδικότερα υπό το πρίσμα των περιορισμένων πόρων που διατίθενται από τον κρατικό προϋπολογισμό στους χρόνους της οικονομικής κρίσης.

Abstract

In the area of the Preveza Regional Unit, there are important archeological sites and monuments, which attract thousands of visitors every year. In the last decade, with funding mainly from Community funds and specifically the NSRF 2007-2013, several projects were implemented to protect and enhance the sites, with a total budget of several million euros. Works were actualized by the former 33rd Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities, presently the Preveza Ephorate of Antiquities, in the archeological site of the Nekromanteio and Efyra, Kassopi and the Roman Aqueduct of Nicopolis and by the Nicopolis Scientific Committee in several monuments of the Nicopolis archaeological site. The text will present the methods and tools selected each time accordingly for the maintenance and restoration of a monument and also the choices that were made for the complete

protection and better management and operation of the archaeological sites. Furthermore, a discussion will be started on the issue of increasing the number of visitors to the site after completion of the enhancement works and their connection with the local community, as well as on the concerns about the maintenance of these works, especially in light of the limited resources from the state budget in times of the economic crisis.

Κατά την προηγούμενη προγραμματική περίοδο, το ΕΣΠΑ 2007-2013, στην Περιφερειακή Ενότητα Πρέβεζας υλοποιήθηκαν έργα προστασίας και ανάδειξης αρχαιολογικών χώρων, τόσο από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Πρέβεζας (ΛΓ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων έως τον Οκτώβριο του 2014), όσο και από την Επιστημονική Επιτροπή Νικόπολης, του Ταμείου Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων. Από την Εφορεία Αρχαιοτήτων υλοποιήθηκαν τέσσερα έργα στους αρχαιολογικούς χώρους του Νεκρομαντείου και της Εφύρας, της Κασσώπης και στο Ρωμαϊκό Υδραγωγείο της Νικόπολης.

Η Πράξη «Ανάδειξη αρχαιολογικών χώρων Νεκρομαντείου και Εφύρας» με προϋπολογισμό 2.400.000,00 ευρώ εντάχθηκε τον Δεκέμβριο του 2010 στο Ε.Π. «Ανταγωνιστικότητα-Επιχειρηματικότητα 2007-2013» με βάση τη σχετική μελέτη ωρίμανσης που συντάχθηκε το 2009 από τη ΛΓ΄ ΕΠΚΑ. Οι εργασίες ανάδειξης στους αρχαιολογικούς χώρους Νεκρομαντείου και Εφύρας ξεκίνησαν τον Απρίλιο του 2001 και ολοκληρώθηκαν στα τέλη του 2015 (εικ. 1). Ο αρχαιολογικός χώρος του Νεκρομαντείου βρίσκεται στην πεδιάδα του κάτω ρου του Αχέροντα, σε χαμηλό βραχώδη λόφο πάνω από το σημερινό χωριό Μεσοπόταμος του Νομού Πρέβεζας. Ο χώρος περιλαμβάνει ένα εντυπωσιακό κτηριακό συγκρότημα των ελληνιστικών χρόνων, που περικλείεται από ορθογώνιο περίβολο και έχει ως πυρήνα μία τετράγωνη πυργόσχημη κατασκευή, η οποία περιβάλλεται από διαδρόμους και τετράγωνους χώρους (Αγγέλη 2015). Πάνω στο κεντρικό τμήμα του ερειπωμένου ελληνιστικού συγκροτήματος ιδρύθηκε κατά τους μεταβυζαντινούς χρόνους η Μονή Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου Λυκούρεσης, από τον οποίο διατηρείται σήμερα το καθολικό, ενώ τον 19ο αι. κατασκευάστηκε σε μικρή απόσταση από τον ναό μεμονωμένη οχυρή κατοικία (κούλια). Η θέση ερευνήθηκε από τον καθηγητή Σ. Δάκαρη, ο οποίος με βάση τις αρχαίες πηγές και τα ανασκαφικά ευρήματα ταύτισε το ελληνιστικό συγκρότημα με το Νεκρομαντείο ή Νεκρομαντείο του Αχέροντα (Δάκαρης 2000). Παρά τις αντίθετες απόψεις που έχουν διατυπωθεί για τη χρήση του συγκροτήματος (Baatz 1982) και τη σχετική συζήτηση που έχει προκληθεί (Γραβάνη & Κατσικούδης 2019), είναι γεγονός η σύνδεση, στη συνείδηση του κοινού, του αρχαιολογικού χώρου με το αρχαίο Νεκρομαντείο. Κατά τα έτη 1978-1979 πραγματοποιήθηκαν εργασίες διαμόρφωσης του χώρου, ο οποίος έκτοτε λειτουργεί ως οργανωμένος και είναι επισκέψιμος. Μάλιστα, λόγω της σύνδεσής του με τους

Εικ. 1. Οι αρχαιολογικοί χώροι Νεκρομαντείου (μπροστά) και Εφύρας (στο βάθος). Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ Πρέβεζας.

αρχαίους μύθους, έχει αποκτήσει μεγάλη φήμη και είναι ιδιαίτερα προσφιλής στο κοινό. Σε μικρή απόσταση από τον αρχαιολογικό χώρο του Νεκρομαντείου, πάνω στον λόφο Ξυλόκαστρο, βρίσκεται η μυκηναϊκή ακρόπολη της Εφύρας (Μερκούρη 2015). Στον λόφο σώζονται τα κατάλοιπα δύο ομόκεντρων οχυρωματικών περιβόλων και τρεις ταφικοί τύμβοι, που χρονολογούνται στην Υστεροελλαδική Εποχή, και ενός τρίτου εσωτερικού περιβόλου, των ελληνιστικών χρόνων. Ο χώρος έχει ταυτιστεί από τον πρώτο ανασκαφέα του, τον Σ. Δάκαρη, με την ομηρική «Εφύρη».

Ο επισκέψιμος χώρος του Νεκρομαντείου διέθετε τις υποτυπώδεις υποδομές, οι οποίες όμως δεν διασφάλιζαν την ασφαλή και άνετη περιήγηση των επισκεπτών με ιδιαιτερότητες (ηλικιωμένοι, παιδιά, άτομα με κινητικές δυσκολίες κλπ.). Επιπλέον, τμήματά του παρέμεναν στην αφάνεια, καθώς δεν είχαν πραγματοποιηθεί σε αυτά εργασίες προστασίας και ανάδειξης. Από την άλλη πλευρά, η Εφύρα ήταν ένας άγνωστος στο ευρύ κοινό και δύσβατος χώρος, καλυμμένος στο μεγαλύτερο μέρος του από πυκνή βλάστηση, με αποτέλεσμα να καταστρέφεται από ανθρωπογενείς δραστηριότητες και φυσικά αίτια. Ο εκσυγχρονισμός του Νεκρομαντείου, ώστε να παρέχει στους επισκέπτες του τη δυνατότητα να περιηγηθούν με

άνεση και ασφάλεια, αλλά και η προστασία και προβολή της ιδιαίτερης φυσιογνωμίας της Εφύρας, αποτέλεσαν τους βασικούς στόχους του έργου ανάδειξης των δύο χώρων (Δρόσου 2015).

Ο περιορισμός της βλάστησης που κάλυπτε το λόφο της Εφύρας αποτέλεσε εξ αρχής βασικό άξονα των εργασιών πεδίου. Με τη συστηματική αποψίλωση του προς ανάδειξη τμήματος του λόφου και την μικρής έκτασης αποχωμάτωση - αρχαιολογικό καθαρισμό σε επιλεγμένες περιοχές, εμφανίστηκε η πληρέστερη εικόνα των οχυρώσεων και των άλλων ορατών αρχιτεκτονικών καταλοίπων και παράλληλα διευκολύνθηκε η τελική χάραξη και κατασκευή των μονοπατιών περιήγησης των επισκεπτών. Ο αρχαιολογικός χώρος οριοθετήθηκε με περίφραξη και τοποθετήθηκε μεταλλική θύρα εισόδου. Στην είσοδο της Εφύρας τοποθετήθηκε μικρό ξύλινο φυλάκιο, που λειτουργεί ως χώρος ελέγχου εισιτηρίων και διάθεσης ενημερωτικών εντύπων. Πλαισιώνεται από την πρώτη στάση επισκεπτών με καθιστικά και ενημερωτικές πινακίδες, ενώ παράλληλα αποτελεί το σημείο εκκίνησης της διαδρομής περιήγησης των επισκεπτών στον χώρο, μια σαφώς οριοθετημένη βατή πορεία, με ήπιες διαμορφώσεις αναβαθμών και επιλεγμένα σημεία στάσης και θέασης, που παρέχουν τη δυνατότητα στον επισκέπτη για επιπλέον πληροφόρηση αλλά και ανάπαυλα.

Κοντά στην είσοδο του Νεκρομαντείου διαμορφώθηκε κοινός χώρος στάθμευσης, με διαπλάτυνση και επίστρωσή του με θραυστό υλικό λατομείου, οριοθέτηση με φυτεύσεις και διαγράμμιση των θέσεων με κυβόλιθους, από τον οποίο ξεκινά η πλακόστρωτη διαδρομή σύνδεσης των δύο χώρων. Η παλαιά φθαρμένη περίφραξη του Νεκρομαντείου αντικαταστάθηκε, ενώ βελτιώθηκαν και επεκτάθηκαν τα δίκτυα ύδρευσης – άρδευσης και ηλεκτροδότησης και τοποθετήθηκε σύστημα αντιπυρικής προστασίας στον πολυσύχναστο χώρο.

Ο περιβάλλον χώρος του υφιστάμενου φυλακίου διαμορφώθηκε, έτσι ώστε να καλύπτει τις ανάγκες των μεγάλων οργανωμένων ομάδων τουριστών και μαθητών (εικ. 2). Κατασκευάστηκαν τρία διαφορετικά επίπεδα με καθιστικά, ενημερωτικές πινακίδες και κατάλληλες φυτεύσεις. Ιδιαίτερη μέριμνα λήφθηκε κατά τις εργασίες ανάδειξης για την προσβασιμότητα του χώρου από άτομα με ειδικές ανάγκες. Έτσι, ο περιβάλλον χώρος του φυλακίου προσαρμόστηκε κατάλληλα για την κίνηση αμαξιδίων ΑμεΑ, ενώ τοποθετήθηκε

Εικ. 2.
Αρχαιολογικός
χώρος
Νεχρομαντείου.
Διαμόρφωση
περιβάλλοντος
χώρου φυλακίου.
Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ
Πρέβεζας.

πινακίδα σε γραφή Braille για τα άτομα με προβλήματα όρασης. Παράλληλα τροποποιήθηκαν οι χώροι υγιεινής του υφισταμένου φυλακίου, ώστε να είναι κατάλληλοι και για ΑμεΑ. Προκειμένου να γίνει εφικτή η είσοδος των αμαξιδίων στον κυρίως αρχαιολογικό χώρο τοποθετήθηκε κατάλληλη ράμπα, ώστε τα αμαξίδια να περνούν από την πύλη του περιβόλου και να εισέρχονται στην αυλή του συγκροτήματος.

Η τελική επιφάνεια της κύριας διαδρομής των επισκεπτών επιστρώθηκε με θραυστό υλικό που ταιριάζει χρωματικά με το οικοδομικό υλικό του χώρου και δημιουργεί μια ενιαία επιφάνεια, ομαλοποιώντας αισθητικά τη διαδρομή αλλά και παρέχοντας καλύτερη αποστράγγιση του χώρου. Σε επιλεγμένα σημεία τοποθετήθηκε χαμηλή περισχοίνιση, ώστε να προστατεύσει την κίνηση ή να αποκλείσει την είσοδο των επισκεπτών. Αντίστοιχα, ο επιμελημένος καθαρισμός του άλσους της χαλέπιας πεύκης που περιβάλλει τον αρχαιολογικό χώρο βοήθησε στη χάραξη μιας φυσιολατρικής δευτερεύουσας περιμετρικής διαδρομής επισκεπτών, που ταυτόχρονα προσέφερε πυροπροστασία στο ίδιο το άλσος, αλλά και τον αρχαιολογικό χώρο εν γένει.

Εικ. 3.
Αρχαιολογικός
χώρος
Νεκρομαντείου.
Τα στέγαστρα των
πίθων. Πηγή: Αρχείο
ΕΦΑ Πρέβεζας.

Η προστασία και η αποκατάσταση των μνημείων του χώρου υπήρξε βασική προτεραιότητα του έργου. Αρμολογήματα και μικροστερεώσεις των λιθοδομών πραγματοποιήθηκαν σε επιλεγμένα τμήματα, ώστε να αποκατασταθούν φθορές. Στις αίθουσες του κεντρικού κτιρίου, όπου βρίσκονταν *in situ* κεραμικοί πίθοι, μυλόλιθοι και μαρμάρινη λεκάνη εκτεθειμένα στις καιρικές συνθήκες, τοποθετήθηκαν μεταλλικά στέγαστρα προστασίας (εικ. 3). Κατά τον σχεδιασμό και τη μελέτη κατασκευής των δύο στεγαστρων λήφθηκε υπόψη η εναρμόνισή τους με τον αρχαιολογικό χώρο και η αναστρεψιμότητα της κατασκευής τους, ώστε η παρέμβαση στον χώρο να είναι όσο το δυνατόν πιο διακριτική, τόσο κατασκευαστικά όσο και αισθητικά. Ο σκελετός των στεγαστρων κατασκευάστηκε από γαλβανισμένο σίδηρο και επικαλύφθηκαν με πολυκαρβονικά φύλλα που διαμορφώνουν μονόρριχτη στέγη.

Ξεχωριστό τμήμα του έργου αποτέλεσε η αποκατάσταση και νέα χρήση της μεταβυζαντινής οχυρής κατοικίας (κούλιας) (Ιωακειμίδου & Κουτσοτόλη 2015). Η πρόταση αποκατάστασης βασίστηκε στον εντοπισμό και τη μελέτη αντίστοιχων κτηρίων στην ευρύτερη περιοχή καθώς και στη βιβλιογραφική έρευνα (εικ. 4). Οι εργασίες πραγματοποιήθηκαν σύμφωνα με τη βασική

Εικ. 4.
Αρχαιολογικός
χώρος
Νεχρομαντείου. Η
κούλια μετά την
αποκατάσταση.
Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ
Πρέβεζας.

αρχή της αποκατάστασης που ακολουθήθηκε για το σύνολο του κτηρίου, η οποία περιελάμβανε τη διατήρηση, όσο το δυνατόν περισσότερων υγιών στοιχείων της αρχικής κατασκευής του, ώστε να γίνει αντιληπτή η αρχική του μορφή. Στο εσωτερικό της κούλιας διαμορφώθηκε, σύμφωνα με τη μουσειολογική – μουσειογραφική μελέτη που εκπονήθηκε από το επί συμβάσει προσωπικό του έργου, εκθεσιακός χώρος διαρθρωμένος σε δύο διακριτές ενότητες, στον όροφο και το ισόγειο (Κωνσταντάκη & Μπουζάκη 2015). Στον όροφο παρουσιάζεται η οχυρή κατοικία ενταγμένη στο ευρύτερο χωρικό και ιστορικό πλαίσιο (εικ. 5). Για τη μετάδοση των επιμέρους πληροφοριών επιλέχθηκαν απλά ερμηνευτικά μέσα, κυρίως εποπτικό υλικό, όπως χάρτες, γκραβούρες, παλιές φωτογραφίες και σχέδια, πλαισιωμένα από σύντομα και περιεκτικά επεξηγηματικά κείμενα. Το ισόγειο διαμορφώθηκε κατάλληλα, ώστε να λειτουργήσει ως κέντρο πληροφόρησης των επισκεπτών και εναλλακτικά ως χώρος διεξαγωγής εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Για τη μετάδοση των επιμέρους πληροφοριών χρησιμοποιήθηκε εποπτικό υλικό, όπως παλιές φωτογραφίες, χάρτες, αποκόμματα εφημερίδων και σχέδια. Σε οθόνη τηλεόρασης υψηλής ευκρίνειας προβάλλονται βίντεο μικρής διάρκειας, ώστε να δοθούν στον επισκέπτη επιπλέον

Εικ. 5.
Αρχαιολογικός
χώρος
Νεκρομαντείου.
Εκθεσιακός χώρος
στον όροφο της
κούλιας. Πηγή:
Αρχείο ΕΦΑ
Πρέβεζας.

πληροφορίες για τον αρχαιολογικό χώρο του Νεκρομαντείου, ενώ με κατάλληλη εφαρμογή σε ψηφιακή οθόνη αφής (touch screen) δίνονται πληροφορίες για τις αρχαιότητες της ευρύτερης περιοχής.

Βασική αρχή της μουσειογραφικής πρότασης ήταν η ανάδειξη ως εκθέματος του ίδιου του κτιρίου της κούλιας. Στο σύνολό της η έκθεση δεν περιλαμβάνει εκθέματα και τα ερμηνευτικά μέσα της τοποθετήθηκαν σε κατασκευές από υλικά διαφανή και ανάλαφρα, ώστε να μένει ανεμπόδιστη η συνολική εποπτεία κάθε ορόφου. Τα υλικά των κατασκευών επιλέχτηκαν έτσι, ώστε να ταιριάζουν μορφολογικά με τα υλικά της κούλιας, και ταυτόχρονα να καθιστούν ξεκάθαρο ότι αποτελούν μια σύγχρονη κατασκευή για να μην προκαλούν σύγχυση στον επισκέπτη. Όλες οι κατασκευές έγιναν με απευθείας εκτύπωση του εποπτικού υλικού σε πλεξιγκλάς και οξειδωμένες λαμαρίνες, οι οποίες προσομοιάζουν χρωματικά στον χαλκό -υλικό κυρίαρχο στα αντικείμενα της καθημερινής ζωής της εποχής της κούλιας- ενώ η στερέωσή τους έγινε σε αποκατεστημένα στοιχεία του κτιρίου και όχι σε μορφολογικά στοιχεία της περιόδου χρήσης του.

Τέλος, στις εργασίες ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου του Νεκρομαντείου περιλαμβάνεται η κατασκευή νέου δικτύου φωτισμού στον υπαίθριο χώρο ενημέρωσης των επισκεπτών μπροστά από το φυλάκιο-εκδοτήριο εισιτηρίων, στην υπόγεια κρύπτη και στην οθωμανική οχυρή κατοικία.

Από τον Σεπτέμβριο του 2010 έως τον Δεκέμβριο του 2015 υλοποιήθηκε το έργο «Βελτίωση δρόμου πρόσβασης και επέκταση δικτύου διαδρομών επισκεπτών του αρχαιολογικού χώρου Κασσώπης», ενταγμένο στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Θεσσαλία - Στερεά Ελλάδα - Ήπειρος 2007-2013» με προϋπολογισμό 600.000,00 ευρώ. Η αρχαία Κασσώπη είναι κτισμένη σε μικρό οροπέδιο στις πλαγιές του Ζαλόγγου, σε θέση φυσικά οχυρή και στρατηγική, και αποτέλεσε το διοικητικό, πολιτικό, θρησκευτικό και οικονομικό κέντρο του φύλου των Κασσωπαίων (εικ. 6). Η συστηματική ανασκαφική έρευνα τις δεκαετίες του 1950 και του 1970 αποκάλυψε την Αγορά, το Καταγώγιο και αρκετές ιδιωτικές κατοικίες, δίνοντας σαφή εικόνα για την οργάνωση της αρχαίας πόλης (Hoerfner & Schwandner 1994: 114-179). Η Κασσώπη αποτέλεσε εδώ και δεκαετίες επισκέψιμο αρχαιολογικό χώρο, και μάλιστα έναν από τους πιο γνωστούς στην Ήπειρο, όμως αρχικά διέθετε στοιχειώδεις υποδομές. Οι πρώτες εργασίες ανάδειξης του χώρου με τη διαμόρφωση διαδρομών επισκεπτών, υδροδότηση και ηλεκτροδότηση του χώρου, καθώς και κατασκευή φυλακίου έγιναν κατά τα έτη 2000-2006 από την τότε αρμόδια για την περιοχή ΙΒ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων στο πλαίσιο του Γ΄ Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης. Στο πλαίσιο του πρόσφατου έργου, κατ' αρχήν πραγματοποιήθηκαν εργασίες βελτίωσης του χαλικόστρωτου δρόμου, που οδηγεί από την ασφαλτοστρωμένη επαρχιακή οδό στην είσοδο του αρχαιολογικού χώρου. Ακολούθησε ανασκαφική έρευνα για την αποκάλυψη επιλεγμένων αρχαίων οδών, ανατάξεις λιθοδομών και τακτοποίηση καταπεσμένου δομικού υλικού. Τέλος, δημιουργήθηκε νέα διαδρομή περιήγησης, η οποία ακολουθεί τη βόρεια κύρια οδό της αρχαίας πόλης, με σημεία ανάπαυσης και τοποθέτηση ενημερωτικών πινακίδων, που προσφέρει στον επισκέπτη πληρέστερη εικόνα του αρχαιολογικού χώρου και τον βοηθά να κατανοήσει πλήρως την πολεοδομική οργάνωση της αρχαίας πόλης (Αγγέλη 2015β).

Εικ. 6. Ο
αρχαιολογικός
χώρος της
Κασσώπης μετά τις
εργασίες ανάδειξης.
Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ
Πρέβεζας.

Η νέα διαδρομή απολήγει στους αρχαίους δρόμους που οδηγούν στο θέατρο της Κασσώπης, όπου υλοποιήθηκε από τον Αύγουστο του 2011 έως τον Μάιο του 2015 το έργο «Ανάδειξη συνοικίας Θεάτρου αρχαίας Κασσώπης», προϋπολογισμού 300.000,00 ευρώ (εικ. 7). Πραγματοποιήθηκε συστηματικός καθαρισμός του θεάτρου και της ευρύτερης περιοχής του, αποκάλυψη και ανάδειξη των αρχαίων δρόμων που οδηγούν στο μνημείο, απομάκρυνση μεγάλου καταπεσμένου βράχου από το άνω μέρος του κοίλου και δημιουργήθηκαν σημεία στάσης και θέασης με την τοποθέτηση καθιστικών και ενημερωτικών πινακίδων. Οι εργασίες αυτές αποτέλεσαν τον προπομπό του έργου «Αποκατάσταση - Ανάδειξη αρχαίου Θεάτρου Κασσώπης (Α΄ Φάση)», που υλοποιείται από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Πρέβεζας από το 2017, ενταγμένο στο ΕΣΠΑ 2014-2020.

Σε αντίθεση με τους προαναφερόμενους αρχαιολογικούς χώρους του Νεκρομαντείου και της Κασσώπης, το ρωμαϊκό υδραγωγείο της Νικόπολης, παρά τη σημασία του, δεν αποτέλεσε ποτέ οργανωμένο επισκέψιμο αρχαιολογικό χώρο. Πρόκειται για ένα από τα μεγαλύτερα έργα κοινής ωφελείας των Ρωμαίων στη βορειοδυτική Ελλάδα, το οποίο κατασκευάστηκε για τη μεταφορά νερού από τις πηγές

Εικ. 7.
Αρχαιολογικός
χώρος Κασσώπης.
Το θέατρο. Πηγή:
Αρχείο ΕΦΑ
Πρέβεζας.

του Αγίου Γεωργίου σε απόσταση πενήντα περίπου χιλιομέτρων, για την υδροδότηση της Νικόπολης, που ίδρυσε ο Οκταβιανός Αύγουστος σε ανάμνηση της νίκης του στη ναυμαχία του Ακτίου (Αγγέλη 2015γ). Το 2009 εκπονήθηκε από τη ΛΓ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων προκαταρκτική μελέτη, η οποία καθόρισε το σκοπό και τους στόχους του έργου της ανάδειξης του μνημείου. Με βάση συγκεκριμένα κριτήρια που τέθηκαν, επιλέχθηκε να αναδειχθούν έξι θέσεις κατά μήκος της πορείας του Υδραγωγείου, όπου παρουσιαζόταν το εύρος των κατασκευαστικών λύσεων -συχνά εντυπωσιακής τεχνικής φύσεως- που επιλέχθηκαν κατά την κατασκευή του μνημείου, ώστε να προσπελαστούν οι ιδιαιτερότητες του φυσικού ανάγλυφου. Συγκεκριμένα, επιλέχθηκαν: η περιοχή του Αγίου Γεωργίου, όπου σώζεται διπλή τοξοστοιχία (εικ. 8), η περιοχή του Κοκκινόπηλου, όπου το Υδραγωγείο έχει τη μορφή λαξευτής σήραγγας, η περιοχή της Στεφάνης, όπου ογκώδης αναλημματικός τοίχος στηρίζει τον αγωγό και η γειτονική περιοχή της Σκάλας Λούρου, όπου αντιπροσωπεύεται η πιο τυπική μορφή του Υδραγωγείου με τη μορφή αύλακας στο πρανές λόφου, η περιοχή του Ηρώου Αρχαγγέλου, όπου το υδραγωγείο προσεγγίζει τα πεδινά τμήματα του νομού Πρέβεζας με τη μορφή τοξοστοιχίας και

Εικ. 8. Ρωμαϊκό
Υδραγωγείο
Νικόπολης,
Πεσσοστοιχία
στη θέση Αγιος
Γεώργιος. Πηγή:
Αρχείο ΕΦΑ
Πρέβεζας.

τέλος η περιοχή του Νυμφαίου στη Νικόπολη, που θεωρείται και το συμβατικό πέρας του Υδραγωγείου. Από εκεί δευτερεύοντα δίκτυα, συχνά με τη μορφή τοξοστοιχίας, διένεμαν το νερό στην αρχαία πόλη.

Στο πλαίσιο του έργου «Ανάδειξη ρωμαϊκού υδραγωγείου Νικόπολης», η υλοποίηση του οποίου ξεκίνησε το 2011 και ολοκληρώθηκε το 2015, πραγματοποιήθηκαν αρχαιολογικές έρευνες, οι οποίες βοήθησαν στην καλύτερη αποσαφήνιση της πορείας του Υδραγωγείου, σε περιοχές όπου αυτή δεν ήταν πλήρως γνωστή. Επίσης, πραγματοποιήθηκαν εργασίες για την άμεση διάσωση τμημάτων του μνημείου που σώζονταν σε κακή κατάσταση διατήρησης. Αυτές περιελάμβαναν άμεσες στερεωτικές εργασίες, αλλά και εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης, με στόχο τη μελλοντική προστασία του μνημείου από τη φθορά του χρόνου. Για τις εργασίες συντήρησης εκπονήθηκαν εξειδικευμένες μελέτες και τηρήθηκαν συγκεκριμένες προδιαγραφές, με βάση τα υλικά και το σύστημα δόμησης που χρησιμοποιήθηκε αρχικά από τους Ρωμαίους. Χρησιμοποιήθηκαν οπτόπλινθοι και λίθοι, ενώ η σύνθεση του σύγχρονου ασβεστοκονιάματος βασίστηκε σε σημαντικό βαθμό στη ρωμαϊκή συνταγή, μετά από αναλύσεις των ρωμαϊκών κονιαμάτων, που έγιναν σε εξειδικευμένα εργαστήρια.

Εικ. 9. Ρωμαϊκό
υδραγωγείο
Νικόπολης.
Διαδρομή
επισκεπτών στη
θέση Αρχάγγελος.
Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ
Πρέβεζας.

Τα έργα υποδομής και εξυπηρέτησης κοινού που πραγματοποιήθηκαν στις θέσεις ανάδειξης αφορούσαν στην προστασία του ίδιου του μνημείου, την εξασφάλιση της επισκεψιμότητας, αλλά και την ασφάλεια και διευκόλυνση των επισκεπτών. Κατ' αρχήν, σε συγκεκριμένα τμήματα του Υδραγωγείου έγινε περίφραξη των θέσεων ανάδειξης, με σκοπό την οριοθέτηση και προστασία του μνημείου. Σε όλες τις θέσεις ανάδειξης, πλην του Κοκκινόπηλου, διαμορφώθηκε διαδρομή περιήγησης των επισκεπτών στον χώρο (εικ. 9). Πρόκειται για σαφώς οριοθετημένη διαδρομή, κατασκευασμένη με φυσικά υλικά, ενώ σε σημεία που απαιτούνταν, τοποθετήθηκαν ελαφρά κιγκλιδώματα και μικρή μεταλλική ράμπα. Σε επιλεγμένα σημεία των διαδρομών δημιουργήθηκαν σημεία στάσης με ενημερωτικές πινακίδες και καθίσματα, που παρέχουν τη δυνατότητα στον επισκέπτη για πληροφόρηση αλλά και ανάπαυλα, ενώ με βάση φυτοτεχνική μελέτη που εκπονήθηκε με σκοπό την αισθητική αναβάθμιση των χώρων, πραγματοποιήθηκαν στοχευμένες φυτεύσεις στις στάσεις θέασης. Ιδιαίτερη μέριμνα ελήφθη για τα άτομα με προβλήματα όρασης και σε συγκεκριμένες θέσεις τοποθετήθηκαν πινακίδες σε γραφή Braille, ενώ στην ίδια γραφή τυπώθηκε και ενημερωτικό φυλλάδιο.

Ακόμη, δημιουργήθηκε ψηφιακό εκπαιδευτικό πρόγραμμα, το οποίο είναι εύκολα προσβάσιμο για όλους μέσω διαδικτύου, ενώ διατίθεται και ως εφαρμογή για κινητά τηλέφωνα και ταμπλέτες (www.nicopolis-aqueduct.gr). Τέλος πρέπει να σημειωθεί ότι στο πλαίσιο των προαναφερόμενων έργων τυπώθηκαν αρχαιολογικοί οδηγοί και ενημερωτικά φυλλάδια για τον κάθε χώρο.

Στον αρχαιολογικό χώρο της Νικόπολης υλοποιήθηκαν έργα ανάδειξης ενταγμένα στο ΕΣΠΑ 2007-2013 από την Επιστημονική Επιτροπή Νικόπολης. Το έργο «Αποκατάσταση και Ανάδειξη Ρωμαϊκών και Παλαιοχριστιανικών μνημείων Νικόπολης» περιελάμβανε επεμβάσεις σε επτά μνημεία της ρωμαϊκής και παλαιοχριστιανικής περιόδου, τον Οίκο του Γεωργίου Εκδίκου, το Τρόπαιο της Ναυμαχίας του Ακτίου, τη Βόρεια Νεκρόπολη, το Ρωμαϊκό Ωδείο, τη Βασιλική Α (Δομετίου), τη Βασιλική Β (Αλκίσωνος) και την κύρια πύλη των παλαιοχριστιανικών τειχών (Αραπόπορτα). Τα μνημεία διατηρούσαν αρκετά στοιχεία από την αρχική τους μορφή, έχρηζαν ωστόσο άμεσων επεμβάσεων τόσο σε επίπεδο καθαρισμών, αποψιλώσεων και αποχρωματώσεων, όσο και σε επίπεδο στερεωτικών επεμβάσεων και συντηρήσεων (τοιχοποιιών, ψηφιδωτών δαπέδων κλπ.), με σκοπό αφενός τη διάσωσή τους από τη φθορά που καθημερινά υφίστανται, και αφετέρου την απόδοση στους επισκέπτες του αρχαιολογικού χώρου. Πέρα από τις κύριες επεμβάσεις έγιναν ακόμη περιφράξεις, κατασκευές διαδρομών πρόσβασης επισκεπτών, τοποθέτηση ενημερωτικών πινακίδων, τεκμηριώσεις φωτογραφικές και σχεδιαστικές, καταγραφή όλων των κινητών ευρημάτων και έκδοση πέντε αρχαιολογικών οδηγών και ενός αρχαιολογικού οδηγού τσέπης. Οι εργασίες που πραγματοποιήθηκαν στα μνημεία της Νικόπολης όχι μόνο άλλαξαν ριζικά την εικόνα του αρχαιολογικού χώρου, αλλά έφεραν και στο φως νέα στοιχεία σχετικά με την πολεοδομική και την κοινωνική οργάνωση της πόλης, από τη ρωμαϊκή έως και την παλαιοχριστιανική περίοδο (Ζάχος 2015).

Η Επιστημονική Επιτροπή Νικόπολης υλοποίησε ακόμη το έργο «Προστασία, Συντήρηση και Αποκατάσταση Μεγάλου Θεάτρου Νικόπολης (Α΄ Φάση)», με το οποίο παραχωρήθηκε δημοτική έκταση προς όφελος του μνημείου, πραγματοποιήθηκαν οι απαραίτητες ανασκαφικές τομές που προσδιόρισαν την κατάσταση διατήρησής του, απομακρύνθηκαν επικίνδυνοι καταπεσμένοι όγκοι και αποκαταστάθηκαν αρκετές τοιχοποιίες του, ενώ περιμετρικά

Εικ. 10. Το Μεγάλο Θέατρο της Νικόπολης μετά την Α΄ φάση των εργασιών ανάδειξης. Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ Πρέβεζας.

κατασκευάστηκε διαδρομή περιήγησης και περίφραξη (εικ. 10) (Ζάχος κ.ά. 2015). Οι σημαντικές αυτές επεμβάσεις αποτέλεσαν τον προπομπό του έργου «Προστασία, Συντήρηση και Αποκατάσταση Μεγάλου Θεάτρου Νικόπολης (Β΄ Φάση)», ενταγμένου στο ΕΣΠΑ 2014-2020, που ξεκίνησε να υλοποιείται το 2017 από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Πρέβεζας.

Για την εκτέλεση όλων των παραπάνω έργων απαιτήθηκε σωστός προγραμματισμός σε όλα τα στάδια, ξεκινώντας από την αρχική σύλληψη με τις μελέτες ωρίμανσης που προηγήθηκαν της ένταξής τους σε προγράμματα, τον σχεδιασμό με την ορθή σύνταξη των Τεχνικών Δελτίων των Πράξεων και των Υποέργων, την εκτέλεση και τέλος την έναρξη λειτουργίας μετά την παράδοσή τους (Μαστραντώνης 2007).

Όλα τα έργα υλοποιήθηκαν με τη μέθοδο της αυτεπιστασίας, της εκτέλεσης δηλαδή με ίδια μέσα από την Αρχαιολογική Υπηρεσία, η οποία έχει καθιερωθεί ως ο πλέον δόκιμος τρόπος για την εκτέλεση αρχαιολογικών έργων. Για την υλοποίηση των έργων εργάστηκαν μεγάλες ομάδες ανθρώπων διαφόρων ειδικοτήτων με τη συμμετοχή επιστημόνων, αλλά και εργατοτεχνικού προσωπικού υψηλής

ειδίκευσης. Σε αυτό τον κύκλο ανθρώπων τα έργα εξασφάλισαν εργασία και εισόδημα για ένα σημαντικό χρονικό διάστημα, γεγονός που δεν πρέπει να παραβλέπεται στην τελική αποτίμηση των έργων, όπως και το γεγονός ότι η διαχείριση του ανθρώπινου δυναμικού αποτελεί ίσως τον πλέον κρίσιμο παράγοντα επιτυχίας στην υλοποίηση των αρχαιολογικών έργων δι' αυτεπιστασίας. Στην τελική θετική αποτίμηση εγγράφονται επίσης ο υψηλός ρυθμός απορρόφησης, η άρτια ολοκλήρωση του φυσικού αντικειμένου, η τήρηση της νομιμότητας στις διαδικασίες, και ακόμη η επίτευξη θετικών αποτελεσμάτων στο ευρύτερο οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον.

Ωστόσο, με την ολοκλήρωση των έργων κλείνει ο μικρός μόνο κύκλος της ανάδειξης των αρχαιολογικών χώρων και ξεκινά ο κύκλος της λειτουργίας τους για το κοινό. Δεδομένης της οικονομικής στενότητας που χαρακτήριζε πάντα την Αρχαιολογική Υπηρεσία, πολύ περισσότερο μάλιστα κατά τα τελευταία χρόνια της οικονομικής κρίσης που διέρχεται η χώρα, ιδιαίτερα σημαντική παράμετρος είναι το κόστος συντήρησης ενός έργου ή, ακόμη, το κόστος που απαιτείται για την επέκταση ή τον εκσυγχρονισμό του (Plantzos 2017-2018). Οι υποδομές που δημιουργούνται θα πρέπει να είναι δυνατόν να λειτουργήσουν και να συντηρηθούν, επομένως κατά τον σχεδιασμό του αρχαιολογικού έργου θα πρέπει να προκρίνονται τεχνικές λύσεις και υλικά χαμηλού λειτουργικού κόστους και χαμηλού κόστους συντήρησης. Επίσης, για τη λειτουργία των αναδεδειγμένων αρχαιολογικών χώρων απαιτείται ένας ελάχιστος αριθμός εργατοτεχνικού προσωπικού για τον καθαρισμό της βλάστησης και τη συντήρησή τους, αλλά και φυλακτικού προσωπικού, ώστε οι χώροι να παραμένουν ανοιχτοί για το κοινό. Αυτό που κάποιος θα θεωρούσε αυτονόητο, δεν είναι πάντοτε ο κανόνας. Για παράδειγμα οι χώροι της Π.Ε. Πρέβεζας στους οποίους κατά την προηγούμενη προγραμματική περίοδο υλοποιήθηκαν εργασίες ανάδειξης, στο τέλος του 2015 παραδόθηκαν σε άριστη κατάσταση. Από αυτούς, ο αρχαιολογικός χώρος του Νεκρομαντείου έχει την τύχη να διαθέτει μόνιμο φυλακτικό προσωπικό, ενώ κάθε θερινή περίοδο προσλαμβάνεται και επί συμβάσει προσωπικό, οπότε ο χώρος λειτουργεί με διευρυμένο ωράριο. Ο καθαρισμός από τη βλάστηση και η συντήρηση του χώρου, ο οποίος σημειωτέον δέχεται τον μεγαλύτερο αριθμό επισκεπτών στην Πρέβεζα και αποτελεί τον δεύτερο μετά τη Δωδώνη σε επισκεψιμότητα χώρο στην Ήπειρο,

γίνεται κάθε χρόνο με ελάχιστο επί συμβάσει προσωπικό που προσλαμβάνεται από την Εφορεία ή διαθέτει για μικρά χρονικά διαστήματα ο Δήμος Πάργας, στα χωρικά όρια του οποίου υπάγεται ο χώρος.

Στον αρχαιολογικό χώρο της Κασσώπης, του οποίου ο μοναδικός μόνιμος φύλακας συνταξιοδοτήθηκε το 2014, δεν διατέθηκε καθόλου φυλακτικό προσωπικό κατά τα έτη 2015 και 2016, κατά τα οποία ο χώρος, στον οποίο υλοποιήθηκαν δύο έργα ανάδειξης κατά το προηγούμενο ΕΣΠΑ, παρέμεινε κλειστός για το κοινό. Από το 2017 προσλαμβάνεται κάθε έτος επί συμβάσει φυλακτικό προσωπικό, οπότε ο χώρος άνοιξε ξανά για το κοινό, ενώ με το εργατοτεχνικό προσωπικό που προσλήφθηκε το καλοκαίρι του 2017 στο πλαίσιο του ενταγμένου στο ΕΣΠΑ 2014-2020 έργου ανάδειξης του θεάτρου της Κασσώπης, εξασφαλίζεται ο καθαρισμός και η ετήσια συντήρησή του.

Το Ρωμαϊκό Υδραγωγείο της Νικόπολης δεν αποτέλεσε ποτέ οργανωμένο αρχαιολογικό χώρο, ούτε και μετά τις εργασίες ανάδειξής του. Για τον καθαρισμό των αναδεδειγμένων θέσεων από τη βλάστηση η Υπηρεσία μας είχε τη συνδρομή των Δήμων, στα χωρικά όρια των οποίων υπάγεται η κάθε θέση. Στα τμήματα αυτά γίνονται κατά καιρούς προγραμματισμένες επισκέψεις από σχολεία ή ειδικές ομάδες κοινού, μετά από συνεννόηση με την Εφορεία. Εκτός όμως των οργανωμένων επισκέψεων, τα αναδεδειγμένα τμήματα του μνημείου παραμένουν μόνιμα ανοιχτά στους μεμονωμένους επισκέπτες, ως ελεύθεροι χώροι περιπάτου και αναψυχής και όχι ως συγκροτημένοι, περικλειστοί και διαρκώς επιτηρούμενοι αρχαιολογικοί χώροι (Πλάντζος 2018: 100).

Το πρόβλημα της βλάστησης είναι ιδιαίτερα έντονο στον αρχαιολογικό χώρο της Νικόπολης, όπου έπρεπε σύντομα να το αντιμετωπίσουμε στα αναδεδειγμένα κατά την προηγούμενη προγραμματική περίοδο μνημεία, καθώς μάλιστα ο χώρος λειτουργεί από το 2016 με διευρυμένο ωράριο λειτουργίας κατά τη θερινή περίοδο. Το 2016 το πρόβλημα αντιμετωπίστηκε οριακά με εργατοτεχνικό προσωπικό που προσλήφθηκε με πεντάμηνο πρόγραμμα κοινωφελούς εργασίας του ΟΑΕΔ, ενώ ουσιαστική λύση δόθηκε από το καλοκαίρι του 2017 με το προσωπικό που προσλήφθηκε στο πλαίσιο του ενταγμένου στο ΕΣΠΑ 2014-2020 έργου ανάδειξης του Μεγάλου Θεάτρου της Νικόπολης. Μέσα

από το παράδειγμα των αρχαιολογικών χώρων της Π.Ε. Πρέβεζας βλέπουμε λοιπόν ότι το θέμα της συντήρησης των αναδεδειγμένων αρχαιολογικών χώρων αντιμετωπίζεται από τις Υπηρεσίες κατά περίπτωση και με όποιο τρόπο διαθέτουν και συχνά σε συνεργασία με άλλους φορείς και ιδιαίτερα την Τοπική Αυτοδιοίκηση.

Συνοψίζοντας, οι εργασίες ανάδειξης στους αρχαιολογικούς χώρους της Π.Ε. Πρέβεζας υλοποιήθηκαν λαμβάνοντας υπόψη τη συνολική πορεία των χώρων στον χρόνο και όχι δίνοντας έμφαση μόνο στην κλασική τους φάση και υποτιμώντας κατάλοιπα άλλων περιόδων (Plantzos 2008). Την ταυτότητα των χώρων, όπως διαμορφώθηκε, καθόρισαν, εκτός από τα πολιτιστικά χαρακτηριστικά τους και οι ιδιαιτερότητες του τοπίου που τους περιβάλλει, καθώς κανένας δεν βρίσκεται μέσα σε αστικό τοπίο, αλλά σε περιοχές που συνδυάζουν φυσικό και μνημειακό πλούτο ιδιαίτερης αξίας (Vlivos 2012: 179). Όλες οι επεμβάσεις συντήρησης και αποκατάστασης που έγιναν στα μνημεία των χώρων ακολούθησαν τις βασικές αρχές και κανόνες που ορίζονται στις διεθνείς συμβάσεις και χάρτες, ώστε να αποφευχθούν λάθη του παρελθόντος (Μπούρας & Τουρνικιώτης 2010), και μπορούν να συνοψιστούν στα εξής: σεβασμός και ανάδειξη της ιστορικής, αρχαιολογικής, αισθητικής και διδακτικής αξίας των μνημείων, διατήρηση της αυθεντικότητάς τους μέσω της συντήρησης και επανένταξης του υφιστάμενου αυθεντικού υλικού, διατήρηση της αυθεντικότητας των αρχαίων τρόπων δόμησης και της αρχαίας κατασκευαστικής τεχνολογίας, διακριτική ένταξη των νέων επεμβάσεων, αντιστρεψιμότητα των νέων συμπληρώσεων, χρήση νέων συμβατών υλικών στα σημεία όπου απαιτείται συμπλήρωση με σύγχρονα υλικά και μέσα, διατήρηση της μαρτυρίας που άφησε το πέρασμα του χρόνου στα μνημεία και τέλος, επανένταξη των μνημείων στη συλλογική πολιτιστική ζωή μέσα από την βελτίωση της αναγνωσιμότητάς τους και του διδακτικού τους ρόλου.

Τις τελευταίες δεκαετίες το ζήτημα των αρχών που πρέπει να διέπουν τη διαχείριση των αρχαιολογικών χώρων στην Ελλάδα απασχολεί έντονα όλους τους εμπλεκόμενους, καθώς οι αρχαιότητες θεωρούνται ως εξαιρετικά σημαντικό μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας (Palumbo & Teutonico 2002; Korka 2014). Είναι κοινή παραδοχή ότι οι αρχαιολογικοί χώροι μπορούν να λειτουργούν ως ερμηνευτικά εργαλεία του παρελθόντος μιας περιοχής και να μετατρέπουν τα μνημειακά κατάλοιπα σε αναγνώσιμο και διδακτικό

υλικό (Vlizos 2012: 179). Προκειμένου τα έργα ανάδειξης στα μνημεία και τους αρχαιολογικούς χώρους να εκπληρώνουν τον σκοπό τους, θα πρέπει αφενός να γίνονται με σεβασμό στον χαρακτήρα και στη φυσιογνωμία του αρχαιολογικού χώρου και της ευρύτερης περιοχής και αφετέρου να εξασφαλίζεται η απρόσκοπτη απόδοσή τους στο κοινό. Μέσα από τη διαδικασία της ανάδειξης των αρχαιολογικών χώρων η αρχαιολογική κοινότητα συναντά το ευρύ κοινό για να το οδηγήσει μέσα στο αρχαιολογικό σύμπαν και να το «μυήσει» στις επιστημονικές γνώσεις που έχει κατακτήσει. Η διαχείριση των αρχαιολογικών χώρων θα πρέπει να επιτελείται προς όφελος όχι μόνο των μνημείων, αλλά και της κοινωνίας, τα οφέλη της οποίας μπορεί να είναι πολλαπλά: οικονομικά, εκπαιδευτικά, ψυχαγωγικά, κοινωνικά. Έτσι, η «κοινωνική προοπτική» των μνημείων, η πολύπλευρη σημασία που έχουν για την ταυτότητα και τη ζωή των σχετιζόμενων κοινοτήτων, αλλά και ο ρόλος που η τελευταία μπορεί να διαδραματίσει στην προστασία και τη διαχείρισή τους αποτελούν στοιχεία κεντρικού ενδιαφέροντος (Λεκάκης 2016: 121). Πάντως, όπως παρατηρεί η Μαλλούχου-Tufano (2016: 343), το κύριο ζητούμενο παραμένει η σταθερή, ατομική αλλά και συλλογική, στράτευση και προσήλωση στο ζήτημα της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς και της διαφύλαξής της για τις επερχόμενες γενεές. Πρόκειται για ένα έργο ζωτικής σημασίας, αφού χωρίς μνήμη, ρίζες και παρελθόν δεν μπορεί να ζήσει, με ψυχική ισορροπία και δημιουργικότητα, ο άνθρωπος. Κινούμενοι με βάση τις παραπάνω αρχές και κρίνοντας από την ανταπόκριση της τοπικής κοινωνίας και των επισκεπτών, θέλουμε να ελπίζουμε ότι τα έργα ανάδειξης των αρχαιολογικών χώρων της Πρέβεζας τα τελευταία χρόνια δεν απέτυχαν στην επίτευξη των στρατηγικών στόχων που τέθηκαν κατά την υλοποίησή τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αγγέλη, Α., επιμ. 2015α. Οι αρχαιολογικοί χώροι Νεκρομαντείου και Εφύρας. Πρέβεζα: ΥΠΠΟΑ, Εφορεία Αρχαιοτήτων Πρέβεζας.

Αγγέλη, Α., επιμ. 2015β. Ο αρχαιολογικός χώρος της Κασσώπης. Πρέβεζα: ΥΠΠΟΑ, Εφορεία Αρχαιοτήτων Πρέβεζας.

Αγγέλη, Α., επιμ. 2015γ. Το Ρωμαϊκό Υδραγωγείο της Κασσώπης. Πρέβεζα: ΥΠΠΟΑ, Εφορεία Αρχαιοτήτων Πρέβεζας.

Αγγέλη, Α., 2015. Ο αρχαιολογικός χώρος του Νεκρομαντείου. Στο Α. Αγγέλη, επιμ. Οι αρχαιολογικοί χώροι Νεκρομαντείου και Εφύρας. Πρέβεζα: ΥΠΠΟΑ, Εφορεία

Αρχαιοτήτων Πρέβεζας. σ. 20-32.

Baatz, D., 1982. Hellenistische Katapulte aus Ephyra (Epirus). *AM* 97. σ. 211-233.

Δάκαρης, Σ., 2000. Το Νεκρομαντείο του Αχέροντα. 4η έκδοση. Αθήνα: ΥΠΠΟΑ, Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων & Απαλλοτριώσεων.

Δρόσου, Δ., 2015. Το έργο ανάδειξης των αρχαιολογικών χώρων Νεκρομαντείου και Εφύρας. Στο Α. Αγγέλη, επιμ. Οι αρχαιολογικοί χώροι Νεκρομαντείου και Εφύρας. Πρέβεζα: ΥΠΠΟΑ, Εφορεία Αρχαιοτήτων Πρέβεζας. σ. 57-65.

Γιαννακάκης, Ι., 2015. Εργασίες που πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο του έργου «Ανάδειξη Ρωμαϊκού Υδραγωγείου Νικόπολης». Στο Α. Αγγέλη, επιμ. Το Ρωμαϊκό Υδραγωγείο της Κασσώπης. Πρέβεζα: ΥΠΠΟΑ, Εφορεία Αρχαιοτήτων Πρέβεζας. σ. 72-77.

Γραβάνη, Κ. & Κατσικούδης, Ν., 2019. Το Νεκρομαντείο στον Αχέροντα. Προτάσεις ερμηνείας. Στο Ι. Π. Χουλιαράς & Γ. Θ. Πλιάκου, επιμ. Θεσπρωτία Ι, Α΄ Διεθνές Αρχαιολογικό και Ιστορικό Συνέδριο για τη Θεσπρωτία, Πρακτικά (Ηγουμενίτσα, 8-11 Δεκεμβρίου 2016), τ. 2, Ιωάννινα: ΥΠΠΟΑ, Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας, σ. 135-160.

Hoepfner, W. & Schwandner, E.-L., 1994. Haus und Stadt im klassischen Griechenland. Neubearbeitung, Wohnen in der klassischen Polis I. München: Deutscher Kunstverlag.

Ιωακειμίδου, Χ. & Κουτσοτόλη, Κ., 2015. Αποκατάσταση της οθωμανικής κατοικίας (κούλια). Στο Α. Αγγέλη, επιμ. Οι αρχαιολογικοί χώροι Νεκρομαντείου και Εφύρας. Πρέβεζα: ΥΠΠΟΑ, Εφορεία Αρχαιοτήτων Πρέβεζας. σ. 69-73.

Korka, E., επιμ. 2014. The Protection of Archeological Heritage in Times of Economic Crisis. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars.

Κωνσταντάκη, Α. & Μπουζάκη, Α., 2015. Ο εκθεσιακός χώρος της οθωμανικής κατοικίας (κούλια). Στο Α. Αγγέλη, επιμ. Οι αρχαιολογικοί χώροι Νεκρομαντείου και Εφύρας. Πρέβεζα: ΥΠΠΟΑ, Εφορεία Αρχαιοτήτων Πρέβεζας. σ. 74-77.

Μπούρας, Χ. & Τουρνικιώτης, Π., 2010. Συντήρηση, Αναστήλωση και Αποκατάσταση Μνημείων στην Ελλάδα 1950-2000. Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.

Λεκάκης, Σ., 2016. Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ευρώπη και στην Ελλάδα. Μια επισκόπηση. Στο Μητσοπούλου, Χ, Νικολόπουλος, Β. & Φιλήμονος, Μ., επιμ. Η Αρχαιολογία στην Ελλάδα του σήμερα. Μνημεία και άνθρωποι σε κρίση. Αθήνα: Ένωση Αρχαιολόγων Ελλάδας «Ηώς». σ. 115-132.

Μαλλούχου-Tufano, Φ., 2016. Προστασία και Διαχείριση Μνημείων. [ηλεκτρ. βιβλ]. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στη: <http://hdl.handle.net/11419/6466> [Ανακτήθηκε 05 Μαΐου 2019].

Μαστραντώνης, Π., 2007. Διαχείριση Αρχαιολογικών Εργων: Θεωρητικό πλαίσιο και ανάπτυξη εξειδικευμένων εργαλείων. Δημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Μερκούρη, Χ., 2015. Ο αρχαιολογικός χώρος της Εφύρας. Στο Α. Αγγέλη, επιμ. Οι αρχαιολογικοί χώροι Νεκρομαντείου και Εφύρας. Πρέβεζα: ΥΠΠΟΑ, Εφορεία Αρχαιοτήτων Πρέβεζας. σ. 41-57.

Palumbo, G. & Teutonico, J. M., επιμ. 2000. Management Planning for Archaeological Sites, Proceedings of an International Workshop Organized by the Getty Conservation Institute and Loyola Marymount University, May 2000, Corinth, Greece. Los Angeles: The Getty Conservation Institute.

Plantzos, D., 2008. Archaeology and Hellenic Identity, 1896-2004: the frustrated vision. Στο D. Damaskos & D. Plantzos, επιμ. A Singular Antiquity: Archaeology and Hellenic Identity in Twentieth-Century Greece. Αθήνα: Μουσείο Βενάκι 3rd Supplement. σ. 11-30.

Plantzos, D., 2018. Crisis, austerity measures and beyond: archeology in Greece since the global financial crisis. Archeological Reports, 64, σ. 171-180.

Πλάντζος, Δ., 2018. Διεκδικώντας το τοπίο: αντικρουόμενες προσεγγίσεις στη χρήση του Φιλοπάππου. Στο Α. Λουκάκη & Δ. Πλάντζος, επιμ. Χώρος – Τέχνη – Όψεις Ανάπτυξης στην Ελλάδα της Κρίσης. Αθήνα: Εκδόσεις Λειμών. σ. 95-115.

Vlivos, S., 2012. A Theoretical Approach to the Conservation and Management of Archeological Sites: The Case of the Spartan Sanctuary of Apollo Amyklaios. Μουσείο Μπενάκη 1(11-12), σ. 179-192.

Ζάχος, Κ., 2015. Αρχαιολογικός οδηγός Νικόπολης. Περιδιάβαση στο ιστορικό, ιερό και αστικό τοπίο, Μνημεία της Νικόπολης 10. Αθήνα: ΥΠΠΟΑ, Διεύθυνση Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, Επιστημονική Επιτροπή Νικόπολης.

Ζάχος, Κ. κ.ά., 2015. Το θέατρο της Νικόπολης, Μνημεία της Νικόπολης 11. Αθήνα: ΥΠΠΟΑ, Διεύθυνση Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, Επιστημονική Επιτροπή Νικόπολης.